

Bartłomiej Homiński*

orcid.org/0000-0002-3509-2078

Awangardowa „luxferowa ściana z francuskiego tworzywa”, czyli niezrealizowana elewacja budynku Biblioteki Publicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi

Avant-Garde “Glass-Brick Wall Made of French Material:” the Unbuilt Facade of the Marshal Józef Piłsudski Public Library in Łódź

Słowa kluczowe: architektura międzywojenna, budownictwo biblioteczne, biblioteka trójdzielna, architektura bibliotek, luksfery Nevada

Keywords: interwar architecture, library construction, tripartite library, library architecture, Nevada glass brick

Wprowadzenie

Odrodzenie państwa polskiego w 1918 r. wiązało się z koniecznością wzniesienia wielu nowych budynków. Oprócz obiektów podstawowych – przeznaczonych do zamieszkania i pracy – powstawały gmachy o funkcji bardziej wyspecjalizowanej: siedziby władz, placówki służby zdrowia, instytucje oświaty, nauki i kultury, obiekty związane z transportem i komunikacją. Ich zasób „w Polsce międzywojennej tworzone niemal od podstaw wobec niewielkiego wcześniejszego dorobku w tym zakresie” [Motak 2023, s. 7]. Będący przedmiotem badań budynek biblioteki publicznej w Łodzi¹ jest jedynym nowym gmachem biblioteki prowadzonej przez samorząd, którego budowę rozpoczęto w okresie międzywojennym, a zarazem jednym z zaledwie kilku budynków bibliotecznych wzniesionych w tym czasie w Polsce².

Materiały i metoda, stan badań

Celem artykułu jest rekonstrukcja – na podstawie zatwierdzonego projektu budowlanego i przedwojennych fotografii dokumentujących stan surowy, skonfronto-

Introduction

The rebirth of the Polish state in 1918 necessitated the construction of many new buildings. Apart from essential buildings—for living in and working—buildings with more specialized uses were built: government seats, healthcare facilities, educational, scientific and cultural institutions, and transport and circulation infrastructure. In interwar Poland, their stock “was created almost from scratch in the light of there being little in the way of previous work in this regard” [Motak 2023, p. 7]. The public library building in Łódź,¹ which is the subject of this study, is the only new library building operated by the local government, and whose construction began in the interwar period, and one of only a few library buildings erected at that time in Poland.²

Materials and method, state of research

The objective of this article is to reconstruct—based on an approved technical design documentation and prewar photographs that document the building’s shell

* dr inż. arch., Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Katedra Urbanistyki i Architektury Struktur Miejskich

* Ph.D. Eng. Arch, Cracow University of Technology, Faculty of Architecture, Chair of Urbanism and City Structure Architecture

Cytowanie / Citation: Homiński B. Avant-Garde “Glass-Brick Wall Made of French Material:” the Unbuilt Facade of the Marshal Józef Piłsudski Public Library in Łódź. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2026, 85:51–69

Otrzymano / Received: 21.08.2025 • **Zaakceptowano / Accepted:** 2.01.2026

doi: 10.48234/WK85GLASS

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

wanych z relacjami autora projektu, architekta Jerzego Wierzbickiego – zamierzonej przez projektanta, lecz niezrealizowanej elewacji biblioteki publicznej w Łodzi, a tym samym poszerzenie wiedzy na temat architektury okresu międzywojennego w Łodzi i w Polsce.

W badaniu zastosowano metodę historyczno-interpretacyjną. W odniesieniu do przedmiotu badania przeprowadzono kwerendy archiwalne, studia literatury przedmiotu, analizę porównawczą ikonografii (rysunków architektonicznych, fotografii, filmów), wizje lokalne oraz wywiad z kierownictwem biblioteki. Wizje lokalne odbyły się w sierpniu 2022 i w styczniu 2025 r., a wywiad w sierpniu 2022 r. Kwerendy zrealizowano w 2024 i 2025 r. w Archiwum Państwowym w Łodzi oraz w Archiwum Zakładowym Urzędu Miasta Łodzi.

Budynek łódzkiej biblioteki jest utożsamiany z dziedzictwem modernistycznym i jako taki omawiany w opracowaniach poświęconych architekturze okresu międzywojennego w Polsce i w samej Łodzi. Do pierwszej grupy zalicza się m.in. dwutomowe studium Michała Pszczółkowskiego poświęcone obiektom użyteczności publicznej II Rzeczypospolitej analizowanym pod względem formy i stylu [2014] oraz funkcji [2015]. Zagadnienia te, w odniesieniu wyłącznie do bibliotek okresu międzywojennego, były omawiane przez tego autora także w jego wcześniejszym artykule [2013]. Badacz interpretuje zastosowane rozwiązania funkcjonalne przez pryzmat kształtujących się w tamtym okresie zasad budownictwa bibliotecznego (m.in. niekrzyżujących się dróg, dostępności magazynu, ekonomii sił ludzkich i możliwości organicznej rozbudowy).

Obszernym i wciąż rozwijanym źródłem wiedzy o osiągnięciach architektury międzywojennej w Polsce jest seria monografii pod redakcją Macieja Motaka „Studia nad architekturą i urbanistyką Polski międzywojennej”, a w odniesieniu do budownictwa bibliotecznego – opublikowany w tomie VIII rozdział Bartłomieja Homińskiego zatytułowany „Nowoczesne budownictwo biblioteczne w II Rzeczypospolitej w realizacjach i projektach. Rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne z perspektywy czasu i obecnego wykorzystania” [2023]. Zawiera on skrupulatną prezentację dziejów budynku łódzkiej biblioteki publicznej, ukazanych w kontekście wspomnianych zasad projektowania budownictwa bibliotecznego oraz roli architektów i bibliotekarzy w ich kształtowaniu. Omówione zostały również przekształcenia, jakim poddano budynek od momentu jego otwarcia w 1950 r. do roku 2023.

Do drugiej, „łódzkiej” grupy należą m.in. publikacje Joanny Olenderek [2011, 2020] oraz Błażeja Ciarkowskiego i Krzysztofa Stefańskiego [Ciarkowski, Stefański 2018; Stefański 2003]. Olenderek zwróciła uwagę na zaawansowanie konstrukcji żelbetowych budynku [2020, s. 33]. W kontekście realizacji idei Bauhausu wskazała na dostosowanie poszczególnych przestrzeni do pełnionych funkcji oraz rozczłonkowanie brył i zróżnicowanie ich elewacji. Podkreśliła także odmienne „wątki rytmiczne i krój okien – w ramach czytelni wysokie, wielopoziomowe”, co nie było

and core state, confronted with accounts of the design’s author, architect Jerzy Wierzbicki—the designer’s intended but unbuilt facade of the Łódź public library, and to thus gain greater insight into interwar-period architecture in Łódź and Poland.

The study used the historical-interpretive method. With regard to the subject of the study, archival queries, a literature review, a comparative analysis of iconography (architectural drawings, photographs, films), site inspections and an interview with the library’s management were conducted. The site inspections took place in August 2022 and January 2025, and the interview in August 2022. The queries were carried out in 2024 and 2025 at the National Archives in Łódź and the Departmental Archives of the City of Łódź.

The Łódź library building is linked with Modernist heritage and discussed as such in studies devoted to the architecture of the interwar period in Poland and in Łódź itself. The first group includes Michał Pszczółkowski’s two-volume study of public buildings of the Second Republic of Poland analyzed in terms of form, style [2014], and function [2015]. These issues, when referred solely to interwar libraries, were discussed by Pszczółkowski in a previous article [2013]. He interprets the functional solutions used through the prism of the principles of library construction that had been forming at the time (including non-intersecting paths, storage accessibility, manpower economy and the potential for organic expansion).

The series of monographs edited by Maciej Motak, “Studia nad architekturą i urbanistyką Polski międzywojennej,” and, with regard to library construction, the chapter by Bartłomiej Homiński, published in Volume VIII, entitled “Nowoczesne budownictwo biblioteczne w II Rzeczypospolitej w realizacjach i projektach. Rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne z perspektywy czasu i obecnego wykorzystania” [2023] is an extensive and continuously expanding source of knowledge about interwar Polish architecture. It includes a meticulous presentation of the history of the Łódź public library building, shown in the context of the aforementioned principles of library design and the role of architects and librarians in their planning. Also discussed are the alterations the building went through between its opening in 1950 and 2023.

The second, “Łódź-based” group includes publications by Joanna Olenderek [2011, 2020], and Błażej Ciarkowski and Krzysztof Stefański [Ciarkowski, Stefański 2018; Stefański 2003]. Olenderek noted the advancement of the building’s reinforced concrete structural system [2020, p. 33]. In the context of the implementation of Bauhaus ideas, she noted the adaptation of each space to its intended use and the articulation masses and the differentiation of their facades. She also emphasized the different “rhythmic patterns and cut of the windows—within the reading room’s tall, multi-level windows,” which, however, was not the designer’s original intention. Olenderek further noted the staircase—“excellent in form and structure”—

jednak pierwotną intencją projektanta. Badaczka dostrzegła ponadto „znakomite w formie i konstrukcji” schody z pełną balustradą i owalną duszą, wskazując na ich podobieństwo do eliptycznych w planie schodów w budynku Bauhausu w Weimarze. Lekkość i funkcjonalistyczne rozbięcie bryły, a więc podporządkowanie formy wygodzie czytelnika, a także dynamikę zauważyli również Ciarkowski i Stefański [Ciarkowski, Stefański 2018; Stefański 2003, s. 39], nie omawiając jednak rozbieżności w wyglądzie propozycji konkursowej i ostatecznej realizacji.

Dodatkowych informacji o łódzkiej bibliotece w kontekście całej działalności twórczej architekta Jerzego Wierzbickiego dostarczają dwa wykłady warszawianisty Grzegorza Miki, pt. „Trzy generacje warszawskich architektów: Jerzy Wierzbicki”, opublikowane na profilu Muzeum Powstania Warszawskiego w serwisie YouTube [Mika 2025].

Ze względu na złożoność i nowatorski charakter zagadnienia kwestie związane z budową bibliotek były omawiane zarówno w prasie architektonicznej, jak i bibliotekarskiej. Wśród szczególnie aktywnych na tym polu w odniesieniu do biblioteki łódzkiej należy wymienić samego Jerzego Wierzbickiego (na łamach „Bibliotekarza”, „Przeglądu Bibliotecznego” i „Architektury”) oraz Jana Augustyniaka [1938, 1950, 1961].

Uzupełnieniem pozycji specjalistycznych są publikacje poświęcone bieżącej działalności instytucji, w tym opracowanie podsumowujące czterdziestolecie jej istnienia [Wieczorek 1965].

Pomimo, jak widać, stosunkowo obszernej bibliografii w warstwie ikonograficznej dotychczasowe publikacje opierały się przede wszystkim na rysunku sytuacyjnym, dwóch rzutach pokonkursowych oraz perspektywie, ilustrujących obszerne omówienie warunków, przebiegu i wyników konkursu [Augustyniak 1938, s. 93], a także na fotografiach ukończonego budynku. Projekt budowlany nie był dotąd ani publikowany ani omawiany, podobnie jak nie doczekały się szczegółowej analizy różnice między nim a zrealizowaną wersją.

Tłem dla wszelkich badań nad architekturą bibliotek tego okresu muszą być złożone zasady budownictwa bibliotecznego, omawiane przede wszystkim przez wyspecjalizowanych w tym zagadnieniu bibliotekarzy [Birkenmajer 1929; Augustyniak 1938], a także przez projektujących biblioteki architektów [Witkiewicz-Koszczyc 1939; Krzyżanowski 1929; Wierzbicki 1939; *Budownictwo* 1964]. Do najważniejszych należały zasady: niekrzyżujących się dróg, podwójnej lub potrójnej dostępności magazynu, możliwości organicznej rozbudowy oraz krótkich dróg wewnętrznych.

Historia budowy

Budowa nowej siedziby działającej od 1917 r. łódzkiej biblioteki była inicjatywą senatora i przemysłowca Aleksandra Heimana-Jareckiego, prezesa łódzkiego oddziału Związku Przemysłu Włókienniczego w Państwie Polskim. Zaproponował on, by

with a full balustrade and oval open well, pointing out its similarity to the elliptical staircase in the Bauhaus building in Weimar. The lightness and Functionalist articulation of the mass, and thus the subordination of the form to the convenience of the reader, as well as the dynamic, were also noted by Ciarkowski and Stefański [Ciarkowski, Stefański 2018; Stefański 2003, p. 39], however, without discussing the discrepancy in the appearance of the competition proposal and the final project.

Additional information about the library in the context of architect Jerzy Wierzbicki's entire oeuvre is supplied by two lectures by Warsaw scholar Grzegorz Mika, entitled “Trzy generacje warszawskich architektów: Jerzy Wierzbicki,” posted on the Warsaw Uprising Museum's YouTube profile [Mika 2025].

Due to the complexity and novelty of the issue, library construction has been discussed in both the architectural and library press. Authors that were particularly active in this field in reference to the Łódź library include Jerzy Wierzbicki himself (on the pages of “Bibliotekarz,” “Przegląd Biblioteczny” and “Architektura”) and Jan Augustyniak [1938, 1950, 1961].

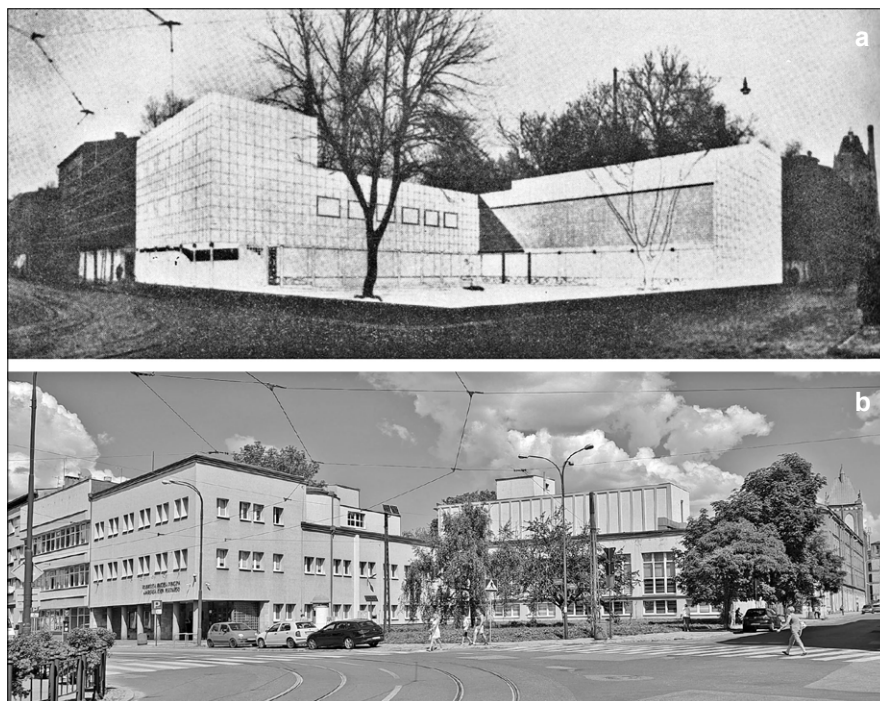
Specialist items are supplemented by publications on the institution's ongoing activity, including a study that summarized its fortieth anniversary [Wieczorek 1965].

Despite, as can be seen, a relatively extensive bibliography, in the iconographic layer previous publications relied primarily on a site drawing, two post-competition plans and a perspective, illustrating an extensive discussion of the regulations, course and results of the competition [Augustyniak 1938, p. 93], as well as photographs of the completed building. The technical design documentation has not yet been published or discussed, nor have the differences between it and the executed project been analyzed in detail.

The background for any study of the architecture of libraries of this period must be the complex principles of library construction, discussed primarily by librarians who specialized in this subject [Birkenmajer 1929; Augustyniak 1938], as well as by architects who designed libraries [Witkiewicz-Koszczyc 1939; Krzyżanowski 1929; Wierzbicki 1939; *Budownictwo* 1964]. The following principles were key: non-crossing paths, double and triple access to the storage section, potential for organic extension and short internal paths.

History of the library's construction

The construction of the new headquarters of the Łódź library, which had been in operation since 1917, was an initiative of senator and industrialist Aleksander Heiman-Jarecki, president of the Łódź branch of the Textile Industry Association in the Polish State. Heiman-Jarecki proposed that the memory of Marshal Józef Piłsudski, who died in May 1935, be commemorated not with a monument, as originally considered, but

Ryc. 1. Widok łódzkiej biblioteki publicznej od strony skrzyżowania ulic Gdańskiej i Kopernika: a) na etapie koncepcji, źródło: Wierzbicki 1961, s. 48; b) współcześnie, w 2022 r., fot. B. Homiński

Fig. 1. View of the Łódź public library from the intersection of Gdańska and Kopernika streets: a) at the conceptual stage, source: Wierzbicki 1961, p. 48; b) as seen in 2022, photo by B. Homiński

pamięć zmarłego w maju 1935 r. marszałka Józefa Piłsudskiego uczcić nie pomnikiem, jak pierwotnie rozważano, lecz fundacją gmachu biblioteki publicznej. Fundator zobowiązał się przekazać na ten cel 500 tysięcy zł, zaś działkę na rogu ulic Gdańskiej i Kopernika zakupił łódzki samorząd za 90 tysięcy zł [Budowa gmachu 1935].

Powołano społeczny komitet budowy i w grudniu 1936 r. ogłoszono konkurs, rozstrzygnięty w czerwcu 1937 r. Warunki konkursu uzupełniono wytycznymi „fachowo-bibliotekarskimi” sformułowanymi przez dyrektora placówki Jana Augustyniaka³ [1938]. Nadesłano 41 prac. Przyznane zostały trzy nagrody równorzędne, spośród których do realizacji wybrano pracę młodego projektanta, inż. arch. Jerzego Wierzbickiego⁴ z Warszawy. Usytuował on budynek na planie litery Z w ten sposób, że dwoma prostokątnymi skrzydłami objął narożny skwer, co zapewniło pomieszczeniom w nich usytuowanym widok na zieleń, a rozczłonkowanej bryle o formach odzwierciedlających pełnione funkcje dobrą ekspozycję. Pod względem rozwiązań funkcjonalnych architekt inspirował się projektem wcześniejszej Szwajcarskiej Biblioteki Narodowej (1928–1931), którą uznał za „rewelacyjną, przez całkowicie nowe rozwiązanie funkcjonalne, niezmiernie proste i logiczne” [Wierzbicki 1961, s. 30]. Zaprojektowana została biblioteka trójdzielna, z wieżowym magazynem przylegającym do czytelni. Dzięki zastosowaniu wind do transportu książek realizacja zamówienia trwała 3–10 minut [Budownictwo 1964]. Wolny dostęp do półek jako sposób udostępniania zbiorów w bibliotece tej wielko-

by founding a public library building. The founder pledged to donate 500 thousand zlotys for this purpose, while the plot of land at the corner of Gdańska and Kopernika streets was purchased by the Łódź local government for 90 thousand zlotys [Budowa gmachu 1935].

A public committee for the construction was established and a competition was announced in December 1936, which concluded in June 1937. The terms of the competition were supplemented by “professional library” guidelines formulated by the director of the institution, Jan Augustyniak³ [1938]. A total of forty-one entries were submitted. Three equal prizes were awarded, among which the work of a young designer Jerzy Wierzbicki⁴ from Warsaw. Wierzbicki sited the building on a Z-shaped plan so that two perpendicular wings framed a corner garden square, which provided the rooms within a view of greenery, and the articulated mass, with forms that reflected its use, good exposure. In terms of functional solutions, the architect was inspired by the design of the earlier Swiss National Library (1928–1931), which he considered “sensational, due to a completely new functional design, extremely simple and logical” [Wierzbicki 1961, p. 30]. The design featured a three-part library, with a tower-like storage space adjoining the reading space. By using elevators to transport books, it took 3–10 minutes to complete an order [Budownictwo 1964]. Free access to shelves as a means of providing access to the collection in a library of this size had not yet been practiced in Poland at the time [Krauzówna 1939]. As in Bern, the reader’s path in Łódź was as short as possible and led from the en-

ści nie był wówczas jeszcze w Polsce praktykowany [Krauzówna 1939]. Podobnie jak w Bernie, droga czytelnika w Łodzi była maksymalnie krótka i prowadziła od wejścia, obok katalogu, do lady bibliotekarza wydającego książki i nadzorującego czytelnik. Również strefa czytelnika została rozwiązana w całości na parterze, na pierwszym piętrze natomiast zaprojektowano biura, a na drugim – salę odczytową i mieszkania służbowe. W bocznym skrzydle, o siedmiu niskich kondygnacjach, umieszczono magazyn przewidziany na 300 tysięcy woluminów. Elewacje rozwiązano w konwencji funkcjonalistycznej, zgodnie z nowoczesnymi postulatami głoszonymi m.in. przez Le Corbusiera [Pszczółkowski 2015, s. 173]. W perspektywie prezentującej koncepcję biblioteki uwagę zwraca rozległa płaszczyzna stanowiąca górną część dłuższej ściany czytelnika. Porównanie perspektywy koncepcji ze zdjęciami obiektu po otwarciu w 1950 r. oraz stanem obecnym ujawnia jednak spore rozbieżności (ryc. 1).

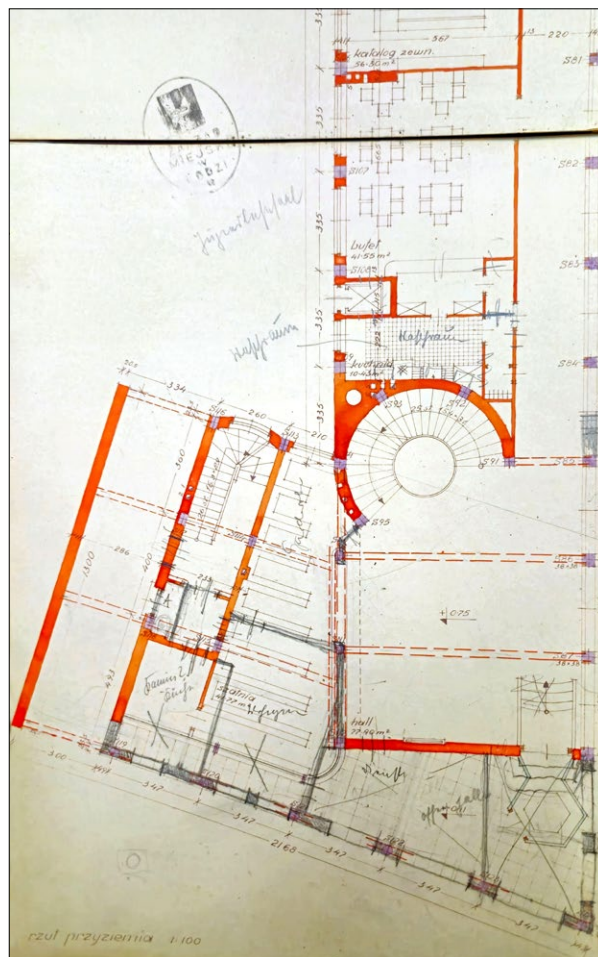
Budowa rozpoczęła się w maju 1938 r. i miała zostać ukończona przed końcem 1939 r., jednak z powodu wybuchu II wojny światowej została przerwana na etapie stanu surowego. W trakcie okupacji władze niemieckie początkowo wykorzystywały nieukończony gmach jako magazyn, a nawet garaż [Wieczorek 1965, s. 68]. W 1940 r. prace budowlane wznowiono, wprowadzając zmiany nadające budynkowi bardziej konserwatywny charakter. Zamurowano horyzontalny pas przeszkleń parteru i asymetryczny podcień wejściowy (ryc. 2), wykonano nowe, nieprzewidziane projektem otwory okienne, zaś filary w czytelniku omurowano, tworząc pięć oddzielnych wysokich okien o pionowych podziałach. Dodano również wydętą gzymsy. Nie uległ natomiast zmianie układ funkcjonalny [Wierzbicki 1962, s. 158]. Budowy nie ukończono.

Po wojnie prace wznowiono na podstawie projektu adaptacji tego samego architekta, w niewielkim tylko stopniu przywracając budynkowi zamierzoną formę – odtworzono m.in. zamurowany podcień wzdłuż ul. Gdańskiej. Budynek wyposażono w instalacje, wykończono wnętrza, a elewacje otynkowano na gładko – od frontu tynkiem szlachetnym, od strony tylnej tynkiem zwykłym [Augustyniak 1950, s. 55]. Budowę zakończono w listopadzie 1949 r., a dla czytelników biblioteki otwarto 1 marca 1950 r.

Wyniki badań własnych

Pozwolenie na budowę wydał Zarząd Miejski w Łodzi 13 maja 1938 r. Poza standardowymi zapisami formularza dołączono dodatkowe, ręcznie dopisane uwagi: konieczność dostosowania się do wymagań Dowództwa Obrony Przeciwlotniczej wyrażonych w dwóch pismach z 14 kwietnia i 5 maja 1938 r., złożenia brakujących obliczeń konstrukcji przed ich wykonaniem oraz wykonania tych konstrukcji dopiero po zatwierdzeniu tychże obliczeń.

Opieczętowany projekt przedstawiono na rysunkach w skali 1:100, wykonanych techniką barwnego

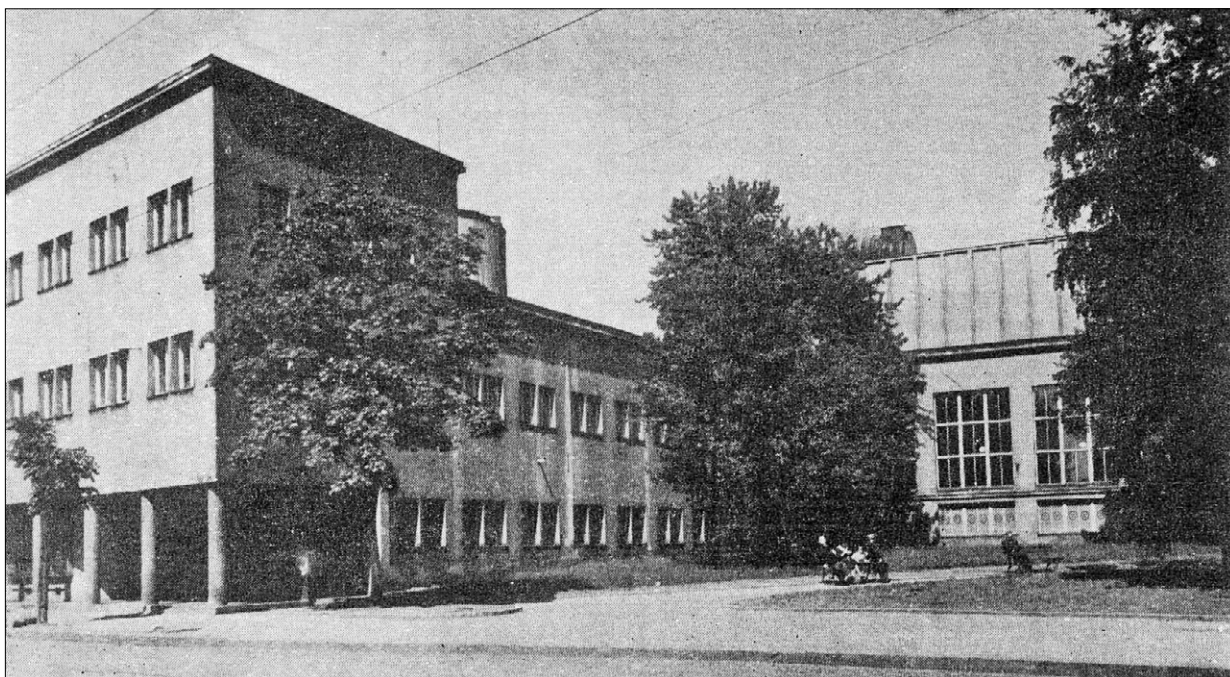

Ryc. 2. Fragment rzutu parteru z zaznaczeniem zmian planowanych w okresie okupacji i adnotacjami w języku niemieckim; źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta miasta Łodzi, sygn. 15/722

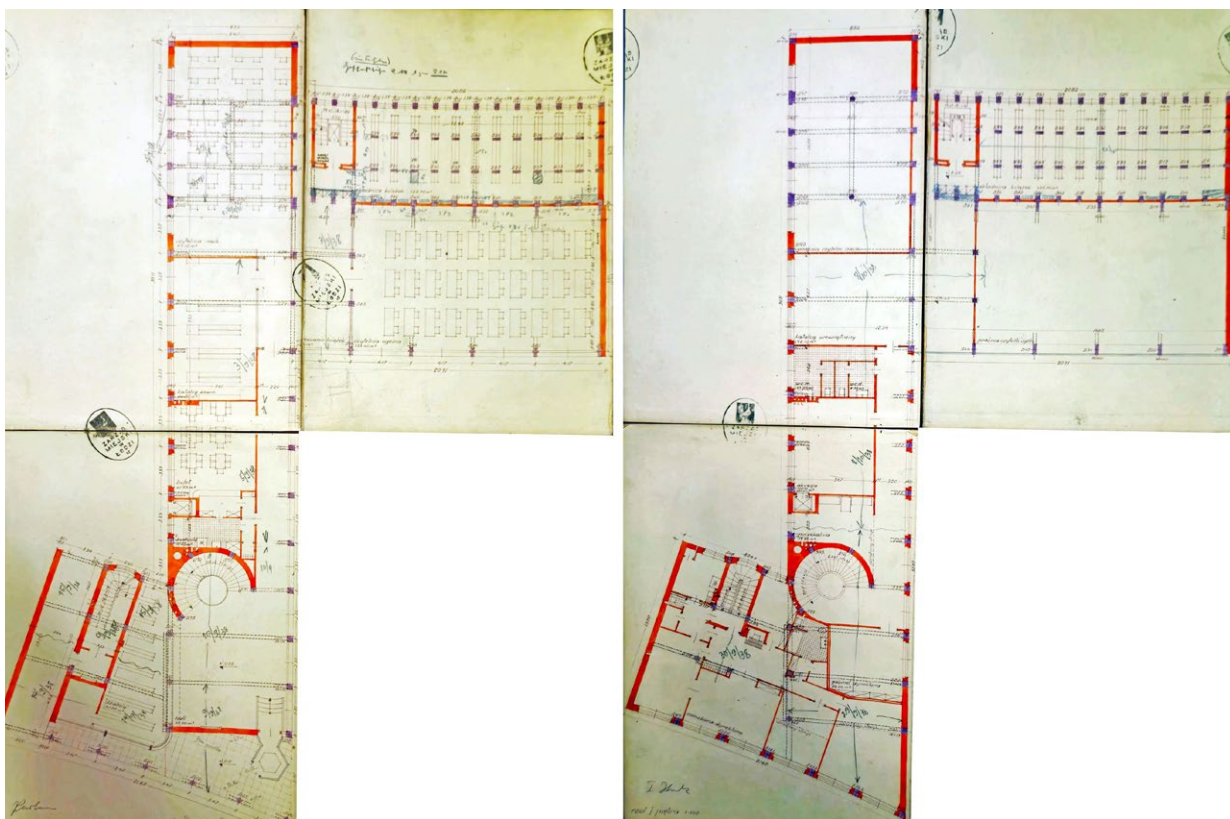
Fig. 2. Fragment of the first-floor plan showing changes planned during the occupation and annotations in German; source: Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta miasta Łodzi, ref. no. 15/722

trance, past the catalog, to the counter of the librarian who issued books and supervised the reading room. Likewise, the reader's area was designed entirely on the first floor, while offices were placed on the second floor and a reading room and employee apartments on the third floor. A side wing, with seven low floors, housed a storage facility planned for 300,000 volumes. The facades were designed in a Functionalist convention, in accordance with modern postulates by Le Corbusier, among others [Pszczółkowski 2015, p. 173]. In the perspective view presenting the library proposal, our attention is drawn to the vast plane that forms the upper part of the longer wall of the reading room. However, a comparison of the proposal's perspective view with photos of the building after it opened in 1950 and its current state reveals considerable discrepancies (Fig. 1).

Construction began in May 1938 and was expected to be completed by the end of 1939, but was interrupted at the shell and core stage due to the outbreak of the Second World War. During the occupation, German authorities initially used the unfinished building as a warehouse and even a garage [Wieczorek 1965, p. 8].

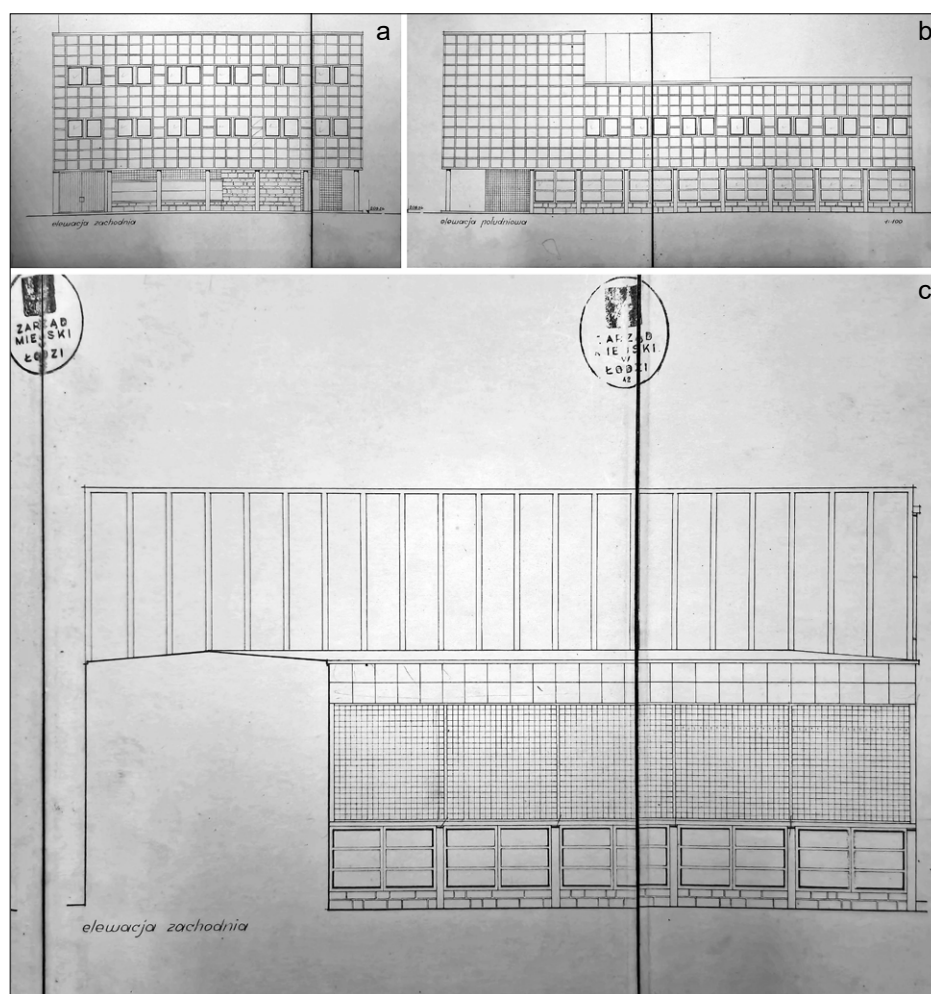

Ryc. 3. Budynek Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Ludwika Waryńskiego w Łodzi, przed 1965; źródło: Wieczorek 1965, s. 64
 Fig. 3. Building of the Ludwik Waryński Municipal Public Library in Łódź, before 1965; source: Wieczorek 1965, p. 64

Ryc. 4. Rzut parteru i pierwszego piętra projektu na budowę. Trzy elewacje na poziomie parteru, a na poziomie piętra także elewacja czytelní, cechują się otwartością dzięki eliminacji ścian i zastosowaniu szkieletu żelbetowego; źródło: Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Łodzi, sygn. 15/722

Fig. 4. First and second floor plan of the construction design. The three elevations at the first floor level, and the reading room elevation at the second floor level, are characterized by openness due to the elimination of walls and the use of a reinforced concrete frame; source: Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Łodzi, ref. no. 15/722

Ryc. 5. Elewacje projektu budowlanego: a) zachodnia (od ul. Gdańskiej), b) południowa, c) zachodnia zwrócona do skweru; podcień ma kontynuację w pasie przeszkleń pozostałych elewacji; na elewacji zachodniej widoczna płaszczyzna z 2100 luksferów; źródło: Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Łodzi, sygn. 15/722

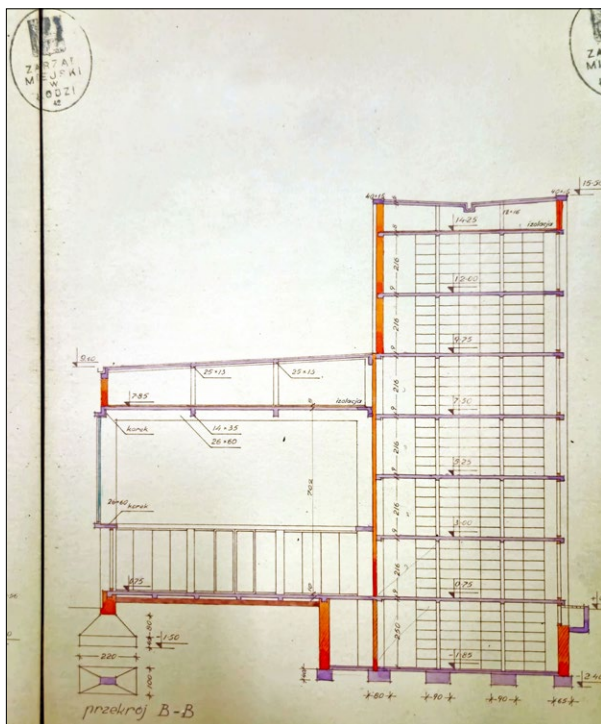
Fig. 5. Elevation drawings from the technical design documentation: a) western (from Gdańska Street), b) southern, c) western, facing the garden square; the arcade is continued in the glazing strip of the remaining facades; the west elevation features a plane made of 2100 glass bricks; source: Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Łodzi, ref. no. 15/722

tuszu na sztywnym, składanym podkładzie. Elewacja zachodnia (od ul. Gdańskiej) i elewacja południowa wyróżniają się poderwaniem parteru: od strony zachodniej głębszym, podpartym okrągłymi słupami podcieniem, a od południowej – płytszym, wspartym na prostokątnych filarach pasem przeszkleń sięgających od podłogi do stropu nad parterem, cofniętych na głębokość filarów. Cokół i elewacja w podcieniu miały być licowane horyzontalnymi pasami płyt kamiennych o naprzemiennie większej i mniejszej wysokości. W podcieniu przewidziano ponadto gablotę wystawową. Znajdująca się ponad podcieniem ściana miała być w obu elewacjach wykończona kamiennymi płytami o kształcie zbliżonym do kwadratu i wyraźnie zaznaczonych podziałach. Pary okien rozdzielone smukłym, cofniętym słupkiem tworzyły pasma, przy czym w pomieszczeniach narożnych okna przewidziano tylko po stronie zachodniej (do ul. Gdańskiej).

Najbardziej oryginalnie – i inaczej, niż można to dziś oglądać – rozwiązano elewację zachodnią zwróconą ku skwerowi. Na poziomie parteru przewidziano prze-

In 1940, construction work resumed, with changes that gave the building a more conservative character. The horizontal glazing strip of the first floor and the asymmetrical entrance arcade were bricked up (Fig. 2), new window openings not featured in the design were made, while the pillars in the reading room were walled up, creating five separate tall windows with vertical divisions. Prominent cornices were also added. However, the functional layout did not change [Wierzbicki 1962, p. 158]. The construction was not completed.

After the war, work resumed on the basis of an adaptation design by the same architect, only slightly restoring the building to its intended form—among other things, the walled-up arcade along Gdańska Street was restored. The building was equipped with building services, the interiors were finished, and the facades were finished with smooth plaster—with stucco on the front, and plain plaster in the back [Augustyniak 1950, p. 55]. Construction was completed in November 1949, and the library opened to readers on March 1, 1950.

Ryc. 6. Przekrój poprzeczny przez czytelnię i magazyn, po lewej stronie widoczna wysunięta przed lico ramownic ściana z luksferów oparta na żelbetowej półce, poniżej której przewidziano cofnięte witryny; źródło: Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Łodzi, sygn. 15/722

Fig. 6. Cross-section through the reading room and storage space, on the left we can see the glass-brick wall projecting through the face of the frames and supported on a reinforced-concrete shelf, below which there are set-back glass walls: Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Łodzi, ref. no. 15/722

szklenia cofnięte na głębokość analogiczną do elewacji południowej, a poniżej nich zaplanowano cokół licowany kamieniem. Wyżej miała się znaleźć żelbetowa półka wysunięta przed lico ściany i ram konstrukcyjnych czytelnicy, stanowiąc podparcie dla wielkoformatowej „luxferowej ściany z francuskiego tworzywa” [Wierzbicki 1967, s. 211], co widać na przekroju poprzecznym (ryc. 6). Uwolniona od konstrukcji budynku ściana z luksferów miała mieć ponad 4 m wysokości i niemal 21 m długości, podzielona na pięć (po rozbudowie siedem) pól po 420 szklanych kształtek o boku długości 20 cm. Od góry ściana miała być zwieńczona analogiczną do dolnej półką, ponad którą przewidziano lekko cofniętą pełną ścianę licowaną kamieniem, zapewne gładkim.

Rozmach, z jakim planowano zastosowanie luksferów w łódzkiej bibliotece, przywodzi na myśl elewację paryskiego Maison de Verre (Szklany Dom), projektu Pierre’a Chareau i Bernarda Bijvoëta (projekt 1928, realizacja 1932)⁵. W budynku tym po raz pierwszy szeroko wykorzystano lite szklane kształtki Nevada, produkowane od 1928 r. przez francuską firmę Saint-Gobain [Laubier 2015, s. 107]. Mają one wymiary 20 × 20 cm, grubość 3 lub 4 cm i przekrój płasko-wklęsłej soczewki [Frampton 1969]⁶. Ich zewnętrzna powierzchnia ma fakturę młotkowaną, zaś wewnętrzna jest gładka i wklęsła, czego efektem jest widoczny motyw koła

The building permit was issued by the City Board of Łódź on May 13, 1938. In addition to the standard provisions of the form, additional hand-written notes were included: the need to comply with the requirements of the Anti-Aircraft Defense Command expressed in two letters dated April 14 and May 5, 1938, to submit the missing structural calculations before the construction of the structural system, and to build said system only after the calculations’ approval.

The stamped design was presented on drawings to a scale of 1:100, made in colored ink on a stiff, folded underlay. The western elevation (from Gdańska Street) and the south elevation stand out as the first floor is elevated: from the west with a deeper arcade supported by circular columns, with the overhang less deep on the south side and a strip of glazing supported on rectangular columns, with the glazing reaching from the floor to the ceiling above the first floor, and set back to the depth of the columns. The plinth and facade in the arcade were to be faced with horizontal bands of stone slabs of alternating greater and lesser heights. In addition, a display cabinet was planned in the arcade. The wall above the arcade featured roughly square-shaped stone panels with well-defined divisions in both facades. Pairs of windows separated by a slender, set-back mullion formed strips, whereas in corner rooms the windows were designed only on the west side (from Gdańska Street).

The western facade, which faces the garden square, was designed in the most original manner—and differently than the facade looks like today. At the first floor level, glazing was planned to be set back to a depth analogous to the southern facade, and a stone-faced plinth was planned below it. Higher up there was to be a reinforced concrete shelf extending in front of the face of the wall and the structural framework of the reading room, providing support for a large-format “glass-brick wall made of French material” [Wierzbicki 1967, p. 211], as can be seen in the cross-section (Fig. 6). Freed from the structural system of the building, the glass-brick wall was to be more than 4 m high and nearly 21 m long, divided into five (seven after the extension) fields of 420 glass blocks with a side length of 20 cm. From the top, the wall was to be topped with a shelf analogous to the lower one, above which a slightly set back solid wall faced with stone, probably smooth, was designed.

The scope to which the use of glass bricks was planned in the Łódź library brings to mind the facade of Paris’s Maison de Verre (Glass House) designed by Pierre Chareau and Bernard Bijvoët (designed in 1928, built in 1932).⁵ The building made extensive use for the first time of Nevada solid glass masonry units, which the French company Saint-Gobain began producing in 1928 [Laubier 2015, p. 107]. They measure 20 × 20 cm, are 3 or 4 cm thick and have the cross-section of a flat concave lens [Frampton 1969].⁶ Their outer surface has a hammered texture, while the inner surface is smooth and concave,

oraz przyjemne, rozproszone światło [Le Corbusier, Stirton, Benton 2012, s. 285].

Choć oba projekty różnią się m.in. kontekstem przestrzennym (podwórko kamienicy a eksponowany narożnik kwartału) oraz rozwiązaniem konstrukcyjnym⁷ i wyrazem plastycznym (wiszące panele a jednolita płaszczyzna wsparta na półce), łączą je imponujące rozmiary luksferowej kurtyny oraz zbliżony format, wielkość i wzór szklanych kształtek.

Jerzy Wierzbicki już wcześniej zastosował je, choć na znacznie mniejszą skalę. W ukończonym w 1936 r. gmachu Starostwa Krajowego i Kasy Komunalno-Oszczędnościowej (obecnie Collegium Minus Uniwersytetu Mikołaja Kopernika), tak zwanej „Harmonijce” w Toruniu [Pszczółkowski 2011, s. 114], 121 kształtek o tym wzorze wypełnia otwór w ścianie oddzielającej klatkę schodową od sali operacyjnej KKO (obecnie auli)⁸. Pozwala to przypuszczać, że również w Łodzi architekt planował zastosowanie tego samego produktu⁹, traktowanego w latach 30 XX w. wręcz jak designerski fetysz [Le Corbusier, Stirton, Benton 2012, s. 285].

Zaledwie pół roku po pomyślnym rozstrzygnięciu konkursu w Łodzi architekt planował ponownie użyć luksferów z podobnym rozmachem. W jego nienagrodzonej propozycji w konkursie na budynek Miejskiego Zakładu Zastawniczego Komunalnej Kasy Oszczędności miasta Wilna¹⁰ w lutym 1938 r. kurtyna z luksferów z motywem koła, umieszczona ponad pasem transparentnych przeszkleń, miała oświetlać główną salę operacyjną KKO [Mika 2025].

Po wojnie w łódzkiej bibliotece z luksferów wykonano jedynie ściany wiatrołapu oraz niewielkie nadświetle nad gablotą wystawową w podcieniu. Efekt rozświetlonego po zmroku wnętrza i przeświecających ścian – w takim zakresie, w jakim było to możliwe – wykorzystali twórcy dokumentalnej etiudy filmowej *W nowej bibliotece* [1950, 16 min 45 s], prezentującej różne aspekty funkcjonowania nowo otwartej łódzkiej biblioteki.

Architekt we wspomnieniach powojennych stwierdził, że „budynek w stanie surowym dawał już bardzo zbliżony obraz skończonego dzieła” [Wierzbicki 1967, s. 211]. Fotografii przedstawiające gmach w stanie surowym otwartym w istocie to potwierdzają (ryc. 8). Widoczne są smukłe elementy żelbetowych ram stanowiących konstrukcję czytelnicy oraz pozioma półka wysunięta przed ich lico, przeznaczona do podparcia ściany z luksferów. Dostrzec można także otwory okienne pierwszego i drugiego piętra, rozdzielone cienkim, cofniętym słupkiem żelbetowym; w narożniku brak okien od strony południowej.

Interesująco – i odmiennie niż w rysunkach koncepcyjnych i budowlanych – rozwiązano dach skrzydła od strony ul. Gdańskiej. Na fotografii z 1939 r. przykrywa je dach łukowy o dużym promieniu, a przynajmniej taki kształt ma ściana szczytowa, która go przesłania. Takie przedstawienie tego elementu pojawia się jeszcze tylko na późniejszym rysunku elewacji bocznej w książce *Muzea i biblioteki* [Wierzbicki 1961, s. 31].

Ponad bryłą magazynu zaznacza się ponadto również oryginalnie rozwiązana niewielka nadbudówka, prze-

resulting in a visible circle motif and pleasant, diffused light [Le Corbusier, Stirton, Benton 2012, p. 285].

Although the two projects differ, among other things, in their spatial context (tenement courtyard vs. exposed city-block corner) and in their structural design⁷ and artistic expression (hanging panels vs. a uniform plane supported by a shelf), they are linked by the impressive size of the glass-brick curtain and the similar format, size and pattern of the glass bricks.

Jerzy Wierzbicki had used them before, albeit on a much smaller scale. In the building of the National Starosty and Municipal Savings Bank (now the Collegium Minus of the Nicolaus Copernicus University), completed in 1936, the so-called “Harmonica” in Toruń [Pszczółkowski 2011, p. 114], 121 glass bricks with this pattern fill an opening in the wall separating the staircase from the KKO tellers’ area (now the auditorium).⁸ This allows us to assume that also in Łódź the architect planned to use the same product,⁹ treated in the 1930s even as a design fetish [Le Corbusier, Stirton, Benton 2012, p. 285].

Just six months after the successful conclusion of the competition in Łódź, the architect was planning to use the glass bricks again with similar flair. In his unawarded entry in the competition for the building of the Municipal Securities Company of the Municipal Savings Bank of the City of Vilnius¹⁰ in February 1938, a curtain of glass bricks with a circle motif, placed above a strip of transparent glazing, was to illuminate the main tellers’ area of the KKO [Mika 2025].

After the war, only the walls of the vestibule and a small transom window above the exhibition display case in the arcade were made of glass bricks in the Łódź library. The effect of the interior lit up after dark and the walls letting light through—to the extent possible—was used by the makers of the documentary etude *W nowej bibliotece* [1950, 16 min 45 sec], which presented various aspects of the newly opened library in Łódź.

In his postwar memoirs, the architect stated that “the building in its raw state already gave a very close picture of the finished work” [Wierzbicki 1967, p. 211]. Photographs showing the building in the shell and core stage actually confirm this (Fig. 8). We can see the slender elements of the reinforced concrete frames that make up the structure of the reading room, as well as a horizontal shelf that extends in front of their face, designed to support the wall of glass bricks. One can also see the window openings of the second and third floors, separated by a thin, set-back reinforced concrete mullion; the corner lacks windows on the south side.

The roof of the wing on the side of Gdańska Street was executed in an interesting way—and differently than in the conceptual and construction drawings. In a 1939 photograph, it is covered by an arched roof with a large radius, or at least that is the shape of the gable wall that obscures it. This representation of this element still appears only in a later side elevation drawing in the book *Muzea i biblioteki* [Wierzbicki 1961, p. 31].

In addition, above the body of the storage area, there is a small vertical extension covered by a barrel

Ryc. 7. Zastosowanie luksferów w łódzkiej bibliotece w kontekście innych realizacji z tego okresu: a) podcień wejściowy i wiatrołap z luksferów z motywem koła w bibliotece publicznej w Łodzi ok. 1950 r., źródło: Polona.pl, sygn. F.25136/IIIA; b) uroczystość przywrócenia imienia Marszałka Józefa Piłsudskiego bibliotece publicznej w Łodzi w 1990 r., w tle wiatrołap z luksferów, źródło: Historia biblioteki [b.d.]; c) fragment ściany klatki schodowej z luksferami w budynku Starostwa Krajowego Pomorskiego i Komunalnej Kasy Oszczędności w Toruniu, proj. arch. Jerzego Wierzbickiego (1935–1936), fot. B. Homiński; d) elewacja budynku Maison de Verre w Paryżu, arch. Pierre Chareau i Bernard Bijvoët (1928–1932), fot. August Fischer, licencja CC BY-ND 2.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/2.0/>

Fig. 7. The use of glass bricks in the Łódź library in the context of other projects from this period: a) entrance arcade and vestibule made of glass bricks with a circular motif in the public library in Łódź ca. 1950, source: Polona.pl, ref. no. F.25136/IIIA; b) ceremony to restore the name of Marshal Józef Piłsudski to the public library in Łódź in 1990, in the background is the vestibule made of glass bricks, source: Historia biblioteki [n.d.]; c) fragment of a wall of the stairwell with glass bricks in the building of the Pomeranian Starosty and Municipal Savings Bank in Toruń, designed by Jerzy Wierzbicki (1935–1936), photo by B. Homiński; d) facade of the Maison de Verre building in Paris, arch. Pierre Chareau and Bernard Bijvoët (1928–1932), photo by August Fischer, licensed under CC BY-ND 2.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/2.0/>

kryta dachem kolebkowym. Projekt budowlany nie uwzględniał tego elementu, który – jak można przypuszczać – zapewniał wyjście na dach i mieścił maszynownię windy osobowej. Połyskująca powierzchnia sugeruje, że bryła była pokryta arkuszami blachy na rąbek. W marcu 1972 r. wydano pozwolenie na przebudowę maszynowni dźwigów, polegającą na „wyburzeniu istniejącej maszynowni i wybud. nowej nad dachem bud. magazynu książek”. Powstała wówczas znaczny roz-

roof. The construction design documentation did not include this element, which, as one might assume, provided access to the roof and housed the engine room of the passenger elevator. The glossy surface suggests that the mass was covered with seamed sheet metal. In March 1972, a permit was issued for the remodel of the elevator engine room, involving “demolition of the existing engine room and construction of a new one over the roof of the book storage building.” At that time, a

Ryc. 8. Biblioteka publiczna w Łodzi w trakcie budowy, przed wrześniem 1939 r.; źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi, sygn. Ł-I 15/30
 Fig. 8. Łódź public library under construction, before September 1939; source: Archiwum Państwowe w Łodzi, ref. no. Ł-I 15/30

miarów, prostopadłościenna nadbudówka, przekryta dachem płaskim, istniejąca do dziś.

Kolejną różnicą jest sposób oświetlenia wachlarzowej klatki schodowej. Na fotografii z okresu budowy widać nadproże przygotowane pod pasmowe okno w górnej części tambura. Na widokach powojennych okno to już nie występuje.

W bryle magazynu dostrzegalna jest ponadto tektonika elewacji, artykułowanej „nakutymi po kamieniarSKU” [Budownictwo 1964, s. 135] smukłymi filarkami z surowego betonu z wypełnieniem z cegły. Tu i w innych miejscach widoczna jest jaśniejsza konstrukcja żelbetowa (m.in. trzpienie przewidziane do zatynkowania, nadproża, wieńce), co koresponduje z układem elementów żelbetowych ukazanych na rysunkach architektonicznych.

Oryginalny projekt w pierwotnej wersji cechowało umiejętne wykorzystanie właściwości materiałów konstrukcyjnych i budowlanych w celu uzyskania efektu lekkości: żelbetowa konstrukcja rozległego podcienia wspartego na pilotis, kontynuowanego pasem przeszkleń w elewacjach zwróconych ku skwerowi, horyzontalne podziały stolarki okiennej, uwolnienie ściany czytelników od konstrukcji i oparcie jej dachu na smukłych ramach, a także wyeksponowanie żelbetowych filarków biegnących na pełną wysokość magazynu (ponad 16 m), o szerokości zaledwie 18 cm i w rozstawie odpowiadającym układowi regałów w magazynie.

Architekt o swoim dziele

Jerzy Wierzbicki wielokrotnie dawał wyraz swojemu stosunkowi do przekształceń, jakim poddano jego dzieło w okresie okupacji, oraz do ostatecznego kształtu, w jakim – także przy jego udziale – zostało ono zrealizowane po wojnie. Opisując pierwszą wizytę w powojennej Łodzi, w lutym 1945 r., wspominał: „Widok był

substantial cuboidal vertical extension was built, covered with a flat roof, which still exists today.

Another difference is the way the fan staircase is illuminated. A photo from the construction period shows the lintel prepared for a strip window in the upper part of the tambour. This window is not present in postwar views.

We can also see the tectonics of the facade in the storage space’s mass, articulated with “stoneworked” [Budownictwo 1964, p. 135], slender columns from raw concrete with a brick infill. Here and elsewhere, a lighter reinforced concrete structure is visible (including studs planned for plastering, lintels, and tie beams), which corresponds to the layout of reinforced concrete elements shown in the architectural drawings.

The original design as originally conceived was characterized by a skillful use of the properties of structural and building materials to achieve a lightweight effect: reinforced concrete structural system of an extensive arcade supported by pilotis, continued by a strip of glazing in the facades facing the square, horizontal divisions of window frames, freeing the wall of the reading room from the structure and basing its roof on slender frames, and exposing reinforced concrete pillars running the full height of the warehouse (over 16 m), only 18 cm wide and spaced to match the layout of the shelving in the warehouse.

The architect on his work

Jerzy Wierzbicki repeatedly expressed his attitude to the alterations his work had underwent during the occupation, and to the final shape in which—also with his participation—it was finalized after the war. Describing his first visit to postwar Łódź, in February 1945, he recalled: “The sight was terrifying. The German occupation authorities remodeled the building beyond

przerazający. Okupacyjne władze niemieckie przerobiły gmach nie do poznania, nie kończąc go jednak. Cała jego lekkość i wdzięk zginęły bezpowrotnie. Podcienia zostały zamurowane, wielka luksferowa ściana w czytelni zlikwidowana, okna częściowo zamurowane lub zastąpione innymi, o drobnym podziale szyb” [Wierzbicki 1967, s. 212]. W innych wypowiedziach podkreślał, że „przerobiono elewacje biblioteki, niszcząc całkowicie pierwotny jej wygląd” [Wierzbicki 1961, s. 31], „Niemcy wprowadzili bardzo niekorzystne zmiany” [Wierzbicki 1962, s. 159], wskutek czego budynek „pozostawia [...] wiele do życzenia pod względem architektonicznym” [Budownictwo 1964, s. 135]. Na łamach „Architektury”, w lakonicznym opisie projektowanej rozbudowy, dodawał: „Projekt postuluje przywrócenie elewacji południowej do stanu z 31.VIII.1939 r., a model dodatkowo postuluje przywrócenie elewacji zachodniej [ze ścianą luksferów – przyp. B.H.] do stanu z 31.VIII.1939 r. (likwidacja przeróbek niemieckich z okresu okupacji)” [Wierzbicki 1962, s. 159]. Publikowanym rzutem i planowi sytuacyjnemu towarzyszyły fotografie makiety uwzględniającej przywrócenie pierwotnej formy budynku [Wierzbicki 1962, s. 159].

Znamienne jest, że w książce *Muzea i biblioteki* Łódzka biblioteka – jako jedna z zaledwie dwóch spośród 35 prezentowanych budynków – została zilustrowana nie fotografią ukończonego obiektu, ale perspektywą konkursową, choć budynek w chwili publikacji był już ukończony [Wierzbicki 1961, s. 48].

Łódzka biblioteka była projektem przełomowym w twórczości Jerzego Wierzbickiego. Za sprawą zdobytego doświadczenia i „umiłowania tej dyscypliny projektowej” [Wierzbicki 1959, s. 15] stał się on ekspertem w dziedzinie budownictwa bibliotecznego. Po wojnie opracował projekty małych bibliotek powtarzalnych oraz normatyw techniczny ich projektowania [*Normatyw techniczny* 1954]. Był konsultantem wstępnych projektów bibliotek: Śląskiej w Katowicach, Miejskiej w Toruniu i Wojewódzkiej w Koszalinie. Latem 1958 r. odbył podróż studyjną do Szwajcarii, co umocniło jego fascynację bibliotekami w tym kraju, a w 1963 r. do bibliotek uniwersyteckich w Helsinkach i Kopenhadze. Wyrazem uznania dla kompetencji Wierzbickiego było powierzenie mu (obok Eryka Moja) opracowania jednej z dwóch koncepcji rozbudowy Biblioteki Jagiellońskiej, a następnie skierowanie do realizacji (1961–1963) właśnie jego projektu. Dziś efekt tej rozbudowy pozostaje niemal niezauważalny, co należy odnotować z uznaniem [Homiński 2023, s. 168]. Jerzy Wierzbicki zaprojektował również bibliotekę Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Sopocie (projekt 1962–1964, realizacja 1965–1967). W 1965 r. obronił pracę doktorską¹¹, opublikowaną rok później w formie książki.

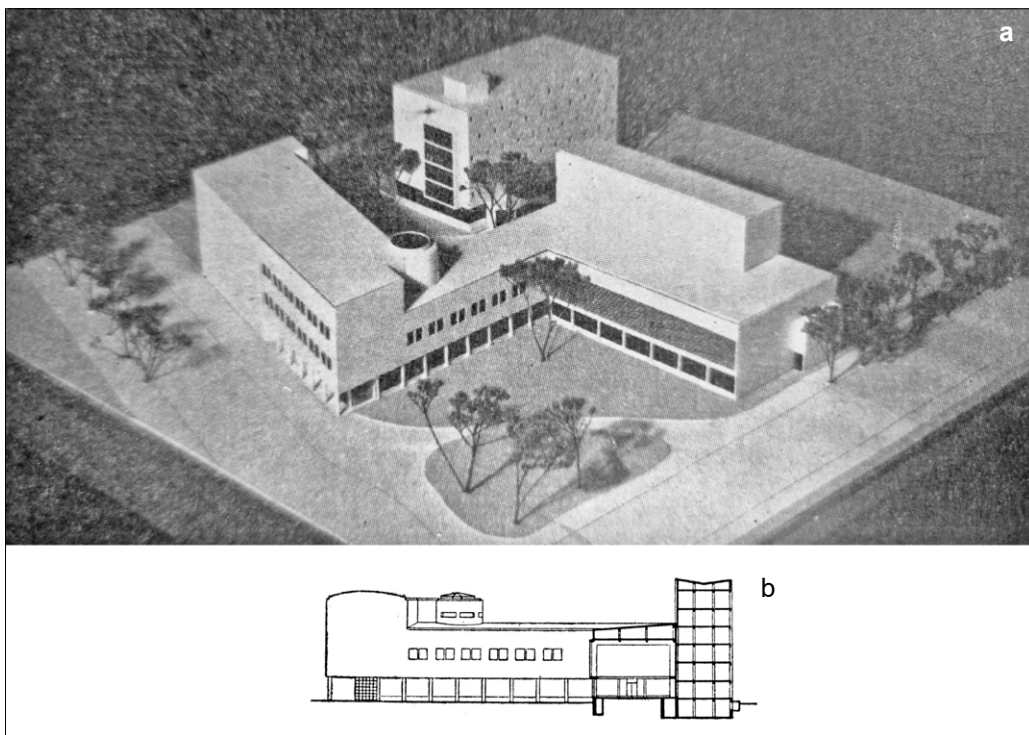
W 1967 r. Łódzką bibliotekę rozbudowano według jego projektu, powiększając o dwa przeszła (ok. 50%) czytelnię główną; utworzono czytelnię specjalistyczną, a magazyny powiększono o nowy, wolno stojący budynek w głębi kwartału, połączony z głównym gmachem podziemnym korytarzem.

recognition, without finishing it. All of its lightness and grace were irretrievably lost. The arcades were bricked up, the large glass-brick wall in the reading space was eliminated, and the windows were partially bricked up or replaced by others with finely divided panes” [Wierzbicki 1967, p. 212]. In other statements, he stressed that “the library’s facades were remade, completely destroying its original appearance” [Wierzbicki 1961, p. 31], “the Germans made very unfavorable changes” [Wierzbicki 1962, p. 159], as a result of which the building “leaves [...] much to be desired architecturally” [Budownictwo 1964, p. 135]. In the pages of “Architektura,” in a laconic description of the proposed extension, he added: “The design postulates the restoration of the southern elevation to the state from August 31, 1939, and the model additionally postulates the restoration of the western facade [with a wall of glass bricks—author’s note] to the state of August 31, 1939 (elimination of German alterations from the occupation period)” [Wierzbicki 1962, p. 159]. The published floor and site plans were accompanied by photographs of a mock-up that included the restoration of the building’s original form [Wierzbicki 1962, p. 159].

It is significant that in the book *Muzea i biblioteki*, the Łódź library—as one of only 2 of the 35 buildings presented—was illustrated not with a photograph of the completed building, but with a competition perspective view, although the building was already completed at the time of publication [Wierzbicki 1961, p. 48].

The Łódź library was a landmark project in Jerzy Wierzbicki’s career. With the experience he gained and “his love of this design discipline” [Wierzbicki 1959, p. 15], he became an expert in the field of library construction. After the war, he developed designs for small repetitive libraries and a technical standard for their design [*Normatyw techniczny* 1954]. He was a consultant on initial designs of the following libraries: the Silesian Library in Katowice, the City Library in Toruń, and the Voivodeship Library in Koszalin. In the summer of 1958, he embarked on a study tour to Switzerland, which strengthened his fascination with libraries in that country, and in 1963 to the university libraries in Helsinki and Copenhagen. In recognition of Wierzbicki’s competence, he was entrusted (along with Eryk Moj) with the development of one of two conceptual proposals for the extension of the Jagiellonian Library, and it was his proposal that was approved for construction (1961–1963). Today, the effect of this extension remains almost imperceptible, which should be noted with appreciation [Homiński 2023, p. 168]. Jerzy Wierzbicki also designed the library of the College of Economics in Sopot (design 1962–1964, construction 1965–1967). In 1965, he defended his doctoral thesis,¹¹ published a year later as a book.

In 1967, the Łódź library was extended according to his design, enlarging the main reading room by two bays (about 50%); a specialized reading room was created, and the storage spaces were moved to a new free-standing building deep in the block, connected to the main building by an underground corridor.

Ryc. 9. Łódzka biblioteka publiczna: a) makieta przedstawiająca planowaną rozbudowę – architekt ukazał budynek w formie zamierzonej przed wojną, źródło: Wierzbicki 1962, s. 159; b) przekrój przez czytelnię i magazyn wraz z elewacją południową – projekt w wersji realizowanej przed wojną (łukowe zwieńczenie szczytu skrzydła od ul. Gdańskiej, pasmowe okno klatki schodowej, witryny parteru, wysunięta ściana luksferów, źródło: Wierzbicki 1961, s. 31

Fig. 9. Łódź public library: a) a model showing the planned expansion - the architect showed the building in the form intended before the war, source: Wierzbicki 1962, p. 159; b) a cross-section through the reading room and storage space including the southern elevation—the design as implemented before the war (arched top part of the gable of the wing from Gdańska Street, strip staircase window, first-floor storefront windows, protruding glass-brick wall, source: Wierzbicki 1961, p. 31

Ryc. 10. Biblioteka w trakcie rozbudowy w 1967 r., po prawej stronie widoczne dwa nowe przęsła czytelnii, jeszcze bez stolarki okiennej, w tle rusztowania przy budowie wolno stojącego magazynu książek w głębi działki; źródło: Historia biblioteki [b.d.]

Fig. 10. The library during extension in 1967, on the right we can see two new bays of the reading room, still without window frames, in the background scaffolding at the construction of a free-standing book storage section deep inside the plot; source: Historia biblioteki [n.d.]

	Projekt przedwojenny oraz późniejsze przedstawienia arch. Jerzego Wierzbickiego	Realizacja	Rozbudowa w 1967 r. i późniejsze zmiany
Elewacje frontowe na parterze	Jednorodna, horyzontalna artykulacja wszystkich trzech skrzydeł: od ul. Gdańskiej licowany pasami piaskowca podcień wsparty na pilotis; w obu elewacjach zwróconych w kierunku skweru witryny od podłogi do sufitu na całą szerokość, w horyzontalnym podziale na sześć (2 × 3), poniżej witryn cokół licowany płytami piaskowca	Odmienna artykulacja trzech odcinków elewacji: od ul. Gdańskiej licowany pasami piaskowca podcień wsparty na pilotis, tymczasowo zamurowany w trakcie okupacji, odtworzony w pierwotnej formie tuż po wojnie; w elewacji południowej filary poszerzone, okna zdwojone jak na pierwszym piętrze; w elewacji zachodniej zwróconej do skweru filary poszerzone, okna ze ścianką parapetową i nadprożem w podziale na trzy ze szprosami	Elewacja od ul. Gdańskiej bez zmian; w elewacji południowej i zachodniej zwróconej w kierunku skweru wymiana stolarki drewnianej na PCV o masywniejszych profilach (w elewacji zachodniej także likwidacja szprosów pionowych)
Oświetlenie pustki czytelní	Wielkoformatowa „luxferowa ściana z francuskiego tworzywa” o wymiarach ok. 4,1 × 20,5 m (przed rozbudową)	Pionowe okna na wysokość dwóch kondygnacji, rozdzielone szerokimi filarami w równym podziale na trzy w pionie, ze szprosami, wszystkie sekcje identyczne i otwieralne	W 1967 rozbudowa budynku przez wydłużenie bryły czytelní o dwa moduły; wymiana stolarki jw., podział poziomy nierówny, likwidacja szprosów pionowych, wyróżnienie sekcji otwieralnych
Okna pomieszczeń narożnych pierwszego i drugiego piętra w skrzydle od ul. Gdańskiej	Okna tylko do ul. Gdańskiej (od zachodu) w układzie zdwojonym	Okna do ul. Gdańskiej (od zachodu) w układzie zdwojonym oraz w kierunku skweru (od południa) w układzie 1-2-1	Wymiana stolarki jw.
Oświetlenie wachlarzowej klatki schodowej	Okno pasmowe w górnej części tambura i stożkowy świetlik	Stożkowy świetlik	Bez zmian
Dach skrzydła od ul. Gdańskiej	W pracy konkursowej dach płaski, w późniejszych przedstawieniach i na fotografiach z budowy dach łukowy	Dach płaski, wydatny gzyms	Wizualne zmniejszenie wydatności gzymsu w wyniku termomodernizacji
Wykończenie elewacji frontowych budynku	Okładzina kamienna w podziale zbliżonym do kwadratu; w elewacji od ul. Gdańskiej i strony południowej o mocno zaznaczonych podziałach; w elewacjach bryły czytelní przypuszczalnie gładka	Tynk szlachetny gładki	W okresie 2001–2003 tynk cienkowarstwowy na deformującej warstwie termoizolacji; w okresie 2011–2014 dodanie ściany oddzielenia pożarowego wysuniętej poza lico elewacji południowej, przerywającej rytm okien
Wykończenie podcienia od ul. Gdańskiej	Okładzina kamienna w pasy o naprzemiennej wysokości, żelbetowa gabłota wystawowa, nad nią luksfery	Bez zmian, posadzka podcienia przypuszczalnie z płyt kamiennych	Bez zmian, posadzka podcienia z kostki betonowej z obrzeżem betonowym
Wiatrołap	Na planie sześciokąta, z luksferów	Na planie zbliżonym do trapezu, ze ścianą wejściową po łuku, z luksferów Nevada z motywem koła na pełną wysokość podcienia	Przed 1990 dodanie betonowego cokołu o wysokości ok. 60 cm, ponad nim luksfery Nevada; w okresie 1990–2007 wymiana luksferów na pustaki szklane z motywem fali, w kolorze brązowym; zamiana łukowej ściany wejściowej wiatrołapu na płaską ślusarkę aluminiową
Maszynownia windy nad magazynem	W projekcie budowlanym nie występuje	Niewielka bryła przekryta dachem kolebkowym	W 1972 przebudowa do prostopadłościanu z płaskim dachem

Tab. 1. Porównanie wybranych elementów koncepcji architektonicznej, realizacji i późniejszych przekształceń budynku Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Józefa Piłsudskiego w Łodzi; opracowanie własne

	Prewar design and later depictions by architect Jerzy Wierzbicki	As-built	1967 and later alterations
Front facades on the first floor	Homogeneous, horizontal articulation of all three wings: from Gdańska Street, faced with sandstone strips, an arcade supported by pilotis; in both elevations facing the square, floor-to-ceiling full-width display windows, horizontally divided into six (2 × 3), below the display windows, a pedestal faced with sandstone panels	Different articulation of the three sections of the facade: from Gdańska Street, faced with sandstone strips, an arcade supported by pilotis, temporarily walled up during the occupation, restored in its original form just after the war; in the southern facade, widened pillars, doubled windows as on the second floor; in the western facade facing the square, widened columns, windows with a sill wall and a lintel divided into three with muntins	Facade from Gdańska Street unchanged; in the southern and western elevations facing the square, replacement of wooden window frames with PVC with more massive profiles (vertical muntins were also eliminated in the western facade)
Reading room void illumination	Large "glass-brick wall made of French material" measuring approximately 4.1 × 20.5 m (pre-extension)	Vertical windows two-stories tall, separated by wide pillars in an equal division of three vertically, with muntins, all sections identical and openable	In 1967, the building was extended via the addition of two modules to its mass's length; replacement of window frames as above, uneven horizontal division, elimination of vertical muntins, highlighting openable sections
Windows of the first and second floor corner rooms in the wing from Gdańska Street	Windows only towards Gdańska Street (from the west) in a doubled layout	Windows only towards Gdańska Street (from the west) in a doubled layout and towards the garden square (from the south) in a 1-2-1 layout	Window framing replaced as above
Fan-shaped stairwell illumination	Strip window in the upper part of the tambour and conical skylight	Conical skylight	No change
The roof of the wing from Gdańska Street	In the competition entry, the roof is flat; in later depictions and photographs of the construction, the roof is arched	Flat roof, prominent cornice	Visual reduction of the cornice's prominence as a result of thermal retrofitting
Front facades finish	Stone cladding in a division close to square; in the elevation from Gdańska Street and the south side with strongly marked divisions; in the elevations of the reading room mass presumably smooth	Smooth stucco plaster	In the period 2001–2003, thin-coat plaster on a deforming layer of thermal insulation; in the period 2011–2014, addition of a fire wall extending beyond the face of the south facade, interrupting the rhythm of the windows
Arcade finish from the side of Gdańska Street	Stone cladding in stripes of alternating heights, reinforced concrete display window, and glass bricks above it	Unchanged, the floor of the arcade presumably made of stone slabs	No change, the floor surface of the arcade made of concrete pavers with a concrete curb
Vestibule	On a hexagonal plan, made of glass bricks	On a plan similar to a trap-ezoid, with an entrance wall in an arc, with Nevada glass bricks with a circle motif along the full height of the arcade	Prior to 1990, addition of a concrete plinth about 60 cm high, with Nevada glass bricks above it; between 1990 and 2007, replacement of glass bricks with brown glass blocks with a wave motif; replacement of the arched entrance wall of the vestibule with flat aluminum framing
Engine room of the elevator above the storage space	Not present in the technical design documentation	A small mass covered with a barrel roof	In 1972, remodel into a cuboid with a flat roof

Table 1. Comparison of selected elements of the architectural proposal, the project as-built and subsequent alterations of the building of the Józef Piłsudski Voivodeship Public Library in Łódź; by the author

Budynek Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego jest powszechnie zaliczany do najważniejszych osiągnięć modernizmu międzywojennego w Łodzi i należy do nielicznych gmachów bibliotecznych wzniesionych w Polsce w okresie międzywojennym.

Pod względem funkcjonalnym i przestrzennym łódzka biblioteka była wzorowana na Szwajcarskiej Bibliotece Narodowej w Bernie, z którą łączyły ją m.in. krótka i logiczna droga czytelnika rozwiązana w całości na parterze, wieżowy magazyn książek przylegający bezpośrednio do czytelni oraz otwarcie i skadrowanie widoków z czytelni na zieleń poprzez horyzontalny pas przeszkleń na wysokości wzroku użytkowników.

Należy jednak pamiętać, że współczesny wyraz plastyczny budynku znacząco odbiega od intencji młodego wówczas projektanta Jerzego Wierzbickiego. Budynek miał cechować się swobodną kompozycją bryły, odejściem od symetrii, prymatem funkcjonalności nad zasadami klasycznej kompozycji, lekkością uzyskaną dzięki podcięciu bryły w parterze i wsparciu jej na pilotis, wolnym planem niemal pozbawionym ścian konstrukcyjnych, horyzontalnymi oknami i pasami przeszkleń oraz płaskim dachem. Ta silnie horyzontalna kompozycja była skonstrastowana z wieżową składnicą książek. Najbardziej oryginalnym elementem miała być rozległa awangardowa kurtyna z luksferów doświetlająca główną czytelnię, umieszczona powyżej przejrzystego pasa witryn na poziomie wzroku czytelników. Można przypuszczać, że planowano zastosować kształtki Nevada francuskiej firmy Saint-Gobain. Ten wybór mógł być podyktowany właściwościami optycznymi płasko-wklęsłych luksferów, rozpraszających padające na nie światło i zapewniających równomierne oświetlenie czytelni. Projekt zakładał wysoki poziom materiałowy i wykonawczy [Wierzbicki 1967, s. 211].

Po wojnie, kończąc budowę, usunięto jedynie wprowadzone przez nazistowskie władze zamurowanie podcienia od strony ul. Gdańskiej. Pozostałe zmiany dokonane przez okupanta zachowano, co architekt później uzasadniał względami ekonomicznymi [Wierzbicki 1967, s. 212]. Nadały one jednak budynkowi bardziej zachowawczy charakter. Architekt był krytyczny wobec powojennej formy budynku. W latach 60. XX w., przy okazji rozbudowy, której był autorem, postulował przywrócenie obu elewacji zwróconych ku skwerowi do formy pierwotnej [Wierzbicki 1962, s. 159], ale nie zostało to uwzględnione i rozbudowa, obejmująca m.in. przedłużenie czytelni o dwa przeszły, choć przeprowadzona w sposób zbliżony do przedwojennej koncepcji przestrzennej, tylko utrwaliła powojenny wystrój fasad.

W publikacjach powojennych architekt skupiał się przede wszystkim na zaletach rozwiązania funkcjonalnego, którego władze okupacyjne nie zmieniały. Uważał łódzką bibliotekę za bliską grupie bibliotek szwajcarskich, do których zaliczał, obok berneńskiej, powstałe

The building of the Marshal Józef Piłsudski Voivodeship Public Library is widely regarded as one of the most important achievements of interwar Modernism in Łódź, and is among the few library buildings erected in Poland during the interwar period.

Functionally and spatially, the library in Łódź was modeled on the Swiss National Library in Bern, with which it shared, among other things, a short and logical reader's path designed entirely on the first floor, a towering book storage area adjacent directly to the reading room, and the opening and framing of views from the reading room to greenery through a horizontal strip of glazing at the users' eye level.

However, it should be remembered that the contemporary visual expression of the building is significantly different from the intentions of the then young designer Jerzy Wierzbicki. The building was to be characterized by a freeform composition of masses, a departure from symmetry, the primacy of functionality over the principles of classical composition, lightness achieved by undercutting the mass in the first floor and supporting it on pilotis, a free plan almost devoid of structural walls, horizontal windows and glazing strips and a flat roof. This strongly horizontal composition was contrasted with a towering book repository. The most original element of was to be a vast avant-garde curtain of glass bricks illuminating the main reading room, placed above a clear strip of display windows at the readers' eye level. It can be assumed that the plan was to use Nevada glass bricks from the French company Saint-Gobain. This choice may have been dictated by the optical properties of the flat-concave glass bricks, which diffuse the incident light and can evenly illuminate the reading room. The design assumed a high level of material and workmanship [Wierzbicki 1967, p. 211].

After the war, finishing the construction, only the bricking up of the arcade from Gdańska Street, introduced by the Nazi authorities, was removed. Other changes made by the occupier were retained, which the architect later justified on economic grounds [Wierzbicki 1967, p. 212]. However, they gave the building a more conservative character. The architect was critical of the building's postwar form. In the 1960s, on the occasion of an extension of which he was the author, he called for restoring the two facades facing the square to their original form [Wierzbicki 1962, p. 159], but this was not approved and the extension, which included extending the reading room by two bays, although carried out in a manner similar to the prewar spatial proposal, only perpetuated the postwar design of the facades.

In postwar publications, the architect focused primarily on the merits of the functional design, which the occupation authorities did not change. He considered the Łódź library to be close to the group of Swiss libraries, which, in addition to the Bern library, included the later projects in Lugano (1939), Lucerne (1952) and Solothurn (1958), presenting his project in

później realizację w Lugano (1939), Lucernie (1952) i Solurze (1958), prezentując swój projekt w książce *Muzea i biblioteki*, w wersji zamierzonej, a nie zrealizowanej [Wierzbicki 1961].

Jak w przypadku wielu dzieł modernizmu, przeprowadzona w pierwszej dekadzie XXI w. termomodernizacja doprowadziła do deformacji bryły i dalszego zatarcia cech stylowych: zmiany proporcji otworów okiennych, przesunięcia stolarki względem lica ścian oraz sprymitywizowania jej podziałów. Mimo że budynek nie jest ujęty ani w gminnej ewidencji zabytków, ani w rejestrze zabytków, to w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego został uznany za dobro kultury współczesnej. Ochronie podlega m.in. „rozmieszczenie, kształt, wielkość i podziały otworów [...] na elewacji”¹². Paradoksalnie utrwalana jest zatem forma okołowojoenna, daleka od pierwotnych intencji architekta kompozycja fasad, dodatkowo zdeformowana współczesną termomodernizacją.

Dalsze informacje dotyczące luksferowej kurtyny (jej dokładnej pozycji, sposobu osadzenia, kotwienia, możliwych podziałów, konstrukcji wsporczej itd.) mogłyby przynieść badania materiałowe, którymi należałoby objąć pionowy fragment ściany zewnętrznej czytelnicy w pobliżu ramownicy w przedwojennej części sali oraz okolice wiatrołapu. Wyniki takich badań mogłyby posłużyć rekonstrukcji wiatrołapu i fragmentu kurtyny w formie mock-upu z kształtek Nevada, a także cyfrowej rekonstrukcji obiektu w formie zamierzonej przez architekta. Upowszechnienie rezultatów powinno nastąpić poprzez wizualizacje i animacje, plansze i makieety edukacyjne oraz publikacje.

the book *Muzea i biblioteki*, as intended but not built [Wierzbicki 1961].

As in the case of many works of Modernism, the thermal modernization carried out in the first decade of the twenty-first century led to the deformation of the mass and the further erasure of stylistic features: changing the proportions of the window openings, shifting the window framing in relation to the face of the walls and primitivizing its divisions. Although the building is included neither in the municipal monument records or the register of monuments, it has been acknowledged as a contemporary cultural treasure in the local spatial development plan. Among other things, “the arrangement, shape, size and divisions of openings [...] on the facade”¹² is protected. Paradoxically, therefore, a form from around the war is protected, a facade composition distant to the architect’s original intent, further deformed by contemporary thermal retrofitting.

Further information on the glass-brick curtain (its exact position, method of installation, anchoring, possible divisions, support structure, etc.) could be procured via material research, which should cover the vertical section of the reading room’s exterior wall near the framing in the prewar part of the room and the area around the vestibule. The results of such research could be used to reconstruct the vestibule and a section of the curtain wall in the form of a mock-up of Nevada glass bricks, as well as a digital reconstruction of the building in the form intended by the architect. Dissemination of the results should take place through visualizations and animations, educational charts and mock-ups, and publications.

Przypisy

- ¹ Obecnie Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi przy ul. Gdańskiej 102.
- ² Obok m.in. Biblioteki Szkoły Wyższej Handlowej, Biblioteki Politechniki Lwowskiej i Biblioteki Jagiellońskiej.
- ³ Jan Augustyniak (1893–1971) – bibliotekarz, współtwórca łódzkiej biblioteki publicznej, którą później kierował przez 47 lat.
- ⁴ Jerzy Wierzbicki (1906–1994) – architekt, autor m.in. kościoła w Jankowicach Kościelnych (ze Stanisławem Gałęzowskim), zespołu kamienic mieszkalnych przy al. Niepodległości 157 i ul. Asfaltowej 8 w Warszawie, gmachu Starostwa Krajowego Pomorskiego (tzw. „Harmonijki”) w Toruniu, biblioteki publicznej w Łodzi, biblioteki Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Sopocie oraz pierwszego etapu rozbudowy Biblioteki Jagiellońskiej. Ekspert budownictwa bibliotecznego. Syn działacza gospodarczego i polityka Andrzeja Wierzbickiego.
- ⁵ Wcześniej, na niewielką skalę, szklanych kształtek Nevada użyli Le Corbusier, Pierre Jeanneret i Charlotte Perriand na stoisku poświęconym wyposażeniu wnętrz mieszkalnych podczas Salonu Jesiennego (Salon d’Automne) w 1929 r. Po realizacji Chateau i Bijvoëta Le Corbusier zastosował je m.in. w: apartamentowcu Clarté w Genewie (1928–1932), schronisku Armii Zbawienia (Cité de Refuge) w Paryżu (1929–1933), Pawilonie Szwajcarskim Cité Internationale

Footnotes

- ¹ At present, the Marshal Józef Piłsudski Voivodeship Public Library in Łódź at 102 Gdańska Street.
- ² In addition to the Library of the SGH Warsaw School of Economics, the Library of the Lviv Polytechnic University and the Jagiellonian Library, among others.
- ³ Jan Augustyniak (1893–1971)—librarian, co-founder of the Łódź public library, which he later headed for forty-seven years.
- ⁴ Jerzy Wierzbicki (1906–1994)—architect and author of, among others, the church in Jankowice Kościelne (with Stanisław Gałęzowski), a complex of residential buildings at 157 Niepodległości Avenue and 8 Asfaltowa Street in Warsaw, the building of the Pomeranian State Starosty (the so-called “Harmonica”) in Toruń, the public library in Łódź, the library of the College of Economics in Sopot and the first stage of the extension of the Jagiellonian Library. A library construction expert. The son of economic activist and politician Andrzej Wierzbicki.
- ⁵ Earlier, on a small scale, Nevada glass shapes were used by Le Corbusier, Pierre Jeanneret and Charlotte Perriand at a booth dedicated to residential furnishings at the Autumn Salon (Salon d’Automne) in 1929. After the project by Chateau and Bijvoët, Le Corbusier used them, among others, in: the Clarté apartment building in Geneva (1928–

Universitaire w Paryżu (1930–1934) oraz budynku mieszkalnym przy Porte Molitor w Paryżu (1931–1934).

⁶ Kenneth Frampton w odniesieniu do użytych w Maison de Verre kształtek Nevada używa wyłącznie określenia „szklane soczewki” (ang. *glass lenses*).

⁷ Wobec odmowy udzielenia gwarancji przez Saint-Gobain na tak śmiało zastosowanie ich nowego produktu, Chareau połączył kształtki w panele po 24 sztuki, a ciężar każdego panelu przeniósł na stalową konstrukcję, pierwotnie ukrytą za uszczelnieniem z zaprawy cementowej, <https://archives.saint-gobain.com/ressource/xxe/1932/la-maison-de-verre> (dostęp 31.12.2025).

⁸ Według informacji udzielonej przez Elżbietę Brukarzewicz, kierowniczkę Zespołu Administracyjno-Gospodarczego UMK, są to przypuszczalnie oryginalne kształtki z czasów budowy „Harmonijki” – rozmowa z Bartłomiejem Homińskim, Toruń, 9 maja 2022 r.

⁹ Kształtki wzorowane na luksferach Nevada produkowała w Polsce firma Polski Przemysł Szklarski Jan Redler i Józef Czarnołęski. Reklamy firmy pojawiały się w latach 1936–1939 w „Komunikacie SARP”, „Przeglądzie Budowlanym” oraz „Architekturze i Budownictwie”. Produkowane przez nią „luxvery” miały od wewnętrznej strony lekko wypukłą sygnaturę „R.C.”. Zastosowano je m.in. w ukończonym w 1952 r. budynku Wydziału Chemii UJ w Krakowie przy ul. Ingardena (arch. Stanisław Juszczyk).

¹⁰ Także pod nazwami: Komunalna Kasa Oszczędności i Lombard Miejski w Wilnie albo Ubezpieczalnia Społeczna i Zakład Zastawniczy K. K. O.

¹¹ Wierzbicki 1965.

¹² Uchwała nr LXXVI/1569/13 Rady Miejskiej w Łodzi.

1932), the Salvation Army shelter (Cité de Refuge) in Paris (1929–1933), the Swiss Pavilion of the Cité Internationale Universitaire in Paris (1930–1934) and the residential building at Porte Molitor in Paris (1931–1934).

⁶ Kenneth Frampton only uses the term “glass lenses” when referring to the Nevada masonry units used at Maison de Verre.

⁷ Faced with Saint-Gobain’s refusal to provide a warranty for such a bold application of their new product, Chareau combined the masonry units into panels of 24, and shifted the weight of each panel to a steel structure originally hidden behind a cement mortar seal, <https://archives.saint-gobain.com/ressource/xxe/1932/la-maison-de-verre> (accessed 31.12.2025).

⁸ According to information provided by Elżbieta Brukarzewicz, head of the Administrative and Economic Team of the UMK, these are presumably the original masonry units from the time of the construction of the “Harmonica”—interview with Bartłomiej Homiński, Toruń, May 9, 2022.

⁹ Masonry units modeled on the Nevada glass brick were manufactured in Poland by Polski Przemysł Szklarski Jan Redler and Józef Czarnołęski. The company’s advertisements appeared between in the years 1936–1939 in “Komunikat SARP,” “Przegląd Budowlany,” and “Architektura i Budownictwo.” The “luxvers” produced by the company had a slightly concave signature “R.C.” featured on its internal side. They were used, among others, in the building of the Faculty of Chemistry of the Jagiellonian University in Cracow, at Ingardena Street, completed in 1952 (arch. Stanisław Juszczyk).

¹⁰ Also under the names: Communal Savings Bank and Vilnius City Loan Office or Social Insurance and Securities Company K. K. O.

¹¹ Wierzbicki 1965.

¹² Uchwała nr LXXVI/1569/13 Rady Miejskiej w Łodzi.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta miasta Łodzi, Wydział Techniczny, sygn. 20575.

Archiwum Państwowe w Łodzi, Zbiór ikonograficzny, sygn. Ł-I 15/30.

Archiwum Zakładowe Urzędu Miasta Łodzi, Dokumentacja architektoniczno-budowlana, sygn. 15/722, 15/723, 15/724.

Opracowania / Secondary sources

Augustyniak Jan, *Budowa nowego gmachu biblioteki publicznej w Łodzi*, „Bibliotekarz” 1938, nr 8.

Augustyniak Jan, *Nieznane fragmenty z historii Biblioteki Publicznej w Łodzi*, [w:] *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Grycza*, Wrocław 1961.

Augustyniak Jan, *Nowy gmach biblioteki publicznej w Łodzi*, „Bibliotekarz” 1950, nr 3–4.

Ciarkowski Błażej, Stefański Krzysztof, *Modernizm w architekturze Łodzi XX wieku*, Łódź 2018.

Birkenmajer Aleksander, *Nowoczesne budownictwo biblioteczne*, „Architekt” 1929, nr 2–3.

Budowa gmachu dla Biblioteki Publicznej w Łodzi, „Przegląd Biblioteczny” 1935, nr 4.

Die Schweizerische Landesbibliothek in Bern, „Schweizerische Bauzeitung” 1932, nr 99–100.

Frampton Kenneth, *Maison de Verre*, „Perspecta” 1969, vol. 12.

Homiński Bartłomiej, *Nowoczesne budownictwo biblioteczne w II Rzeczypospolitej w realizacjach i projektach. Rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne z perspektywy czasu i obecnego wykorzystania*, [w:] *Studia nad architekturą i urbanistyką Polski międzywojennej*, t. 8: *Dziedzictwo znaczących obiektów użyteczności publicznej okresu międzywojennego*, red. Maciej Motak, Kraków 2023.

Krauzówna Jadwiga, *Wolny dostęp do półek*, „Bibliotekarz” 1939, nr 5–6.

Krzyżanowski Wacław, *Architekt o bibliotece*, „Architekt” 1929, nr 2–3.

Laubier Marie de, *Saint-Gobain 1665–2015: Le Passé du futur*, Paris 2015.

Le Corbusier, Stirton Paul, Benton Tim, *Glass, the Fundamental Material of Modern Architecture*, „West 86th: A journal of Decorative Arts, Design History, and Material Culture” 2012, vol. 19, nr 2.

Motak Maciej, *Wstęp*, [w:] *Studia nad architekturą i urbanistyką Polski międzywojennej*, t. 8: *Dziedzictwo znaczących obiektów użyteczności publicznej okresu międzywojennego*, red. Maciej Motak, Kraków 2023.

Olenderek Joanna, *Łódzki modernizm i inne nurty przedwojennego budownictwa*, t. 1: *Obiekty użyteczności publicznej*, Łódź 2011.

- Olenderek Joanna, *Recepcja idei architektury Bauhausu w przestrzeni Łodzi międzywojennej*, „Architecturae et Artibus” 1/2020.
- Pszczółkowski Michał, *Architektura biblieczna w latach II Rzeczypospolitej 1918–1939. Problemy funkcji i formy*, „Roczniki Biblioteczne” 2013, nr LVII.
- Pszczółkowski Michał, *Architektura użyteczności publicznej II Rzeczypospolitej 1918–1939. Forma i styl*, Łódź 2014.
- Pszczółkowski Michał, *Architektura użyteczności publicznej II Rzeczypospolitej 1918–1939. Funkcja*, Łódź 2015.
- Pszczółkowski Michał, *Toruńska architektura XX wieku*, Toruń 2011.
- Stefański Krzysztof, *Atlas architektury dawnej Łodzi*, Łódź 2003.
- Wieczorek Witold, *Biblioteka Publiczna w Łodzi 1917–1957*, Warszawa 1965.
- Wierzbicki Jerzy, *Muzea i biblioteki*, Warszawa 1961.
- Wierzbicki Jerzy, „Optymalne rozwiązania magazynów książek w bibliotekach uniwersyteckich”, praca doktorska, promotor Stefan Tworowski, Politechnika Warszawska, Wydział Architektury, 1965, <https://repo.pw.edu.pl/info/phd/WUT284453> (dostęp 4.08.2025).
- Wierzbicki Jerzy, *Rozbudowa biblioteki publicznej w Łodzi*, „Architektura” 1962, nr 4.
- Wierzbicki Jerzy, *Szkic biblioteki dzielnicowej*, „Bibliotekarz” 1939, nr 3–4.
- Wierzbicki Jerzy, *Wspomnienie*, „Bibliotekarz” 1967, nr 7.
- Wierzbicki Jerzy, *Współczesne biblioteki w Szwajcarii*, „Przegląd Biblioteczny” 1959, nr 1–2.
- Witkiewicz-Koszczyk Jan, *Budowa gmachów bibliotecznych*, Warszawa 1939.

Akty prawne / Legal acts

Normatyw techniczny projektowania. Małe publiczne biblioteki powszechne (projekt), Warszawa 1954, nr porz. 3/29/-/54.

Uchwała nr LXXXVI/1569/13 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 27 listopada 2013 r. Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego z dnia 9 stycznia 2014 r., poz. 104.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

Historia biblioteki, [b.d.], <https://wbp.lodz.pl/historia-biblioteki/> (dostęp 12.08.2025).

La Maison de verre, [b.d.], <https://archives.saint-gobain.com/ressource/xxe/1932/la-maison-de-verre> (dostęp 31.12.2025)

Mika Grzegorz, „Trzy generacje warszawskich architektów: Jerzy Wierzbicki”, wykład, You Tube: Muzeum Powstania Warszawskiego, 14 maja 2025, cz. 1, <https://www.youtube.com/watch?v=X01rIeyXFm-w&t=15s> (dostęp 26.02.2026), cz. 2: <https://www.youtube.com/watch?v=MeXb79OWW3Q> (dostęp 12.08.2025).

W nowej bibliotece, reż. Janina Hartwig, zdjęcia Jerzy Chlusiński, kier. produkcji Donat Bilski, Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna w Łodzi, 1950, <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=32127> (dostęp 7.08.2025).

Streszczenie

Budynek Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi, choć uznawany za jedno z osiągnięć modernizmu międzywojennego w nurcie funkcjonalizmu, został po wojnie – na skutek zmian wprowadzonych przez władze okupacyjne – ukończony w formie odmiennej od pierwotnie zamierzonej. Zmieniono liczbę, wielkość i kształt okien, pozbawiając budynek wzniesiony w żelbetowym szkielecie projektowanej lekkości. Przekształcono geometrię dachu, a przede wszystkim zrezygnowano z wielkoformatowej kurtyny z luksferów, która miała doświetlać przestrzeń czytelną ponad horyzontalnym pasem przeszkleń na poziomie wzroku użytkowników. Na podstawie zatwierdzonego projektu budowlanego i przedwojennych fotografii stanu surowego, skonfrontowanych z relacjami architekta i innymi materiałami źródłowymi, artykuł rekonstruuje pierwotną elewację łódzkiej biblioteki publicznej i przyczynia się do poszerzenia wiedzy na temat architektury międzywojennej w Łodzi i w Polsce. Wnioski mają znaczenie dla oceny wartości zabytkowej budynku i formułowania zaleceń konserwatorskich.

Abstract

After the war, the Marshal Józef Piłsudski Voivodeship Public Library in Łódź, despite being seen as an achievement of interwar Modernism in its Functionalism current was completed in a form that was different from the originally planned one due to revisions introduced by the occupation government. The number, size and shape of the windows were changed, depriving the building, erected in a reinforced concrete frame, of the lightness it had been designed to display. The geometry of the roof was altered, and most importantly, a large glass-brick curtain wall that had been intended to admit light into the reading room above a horizontal glazing at users' eye-level, was rejected. Based on the approved technical design documents and prewar photographs of the shell and core state, confronted with the architect's accounts and other source materials, this article reconstructs the original facade of the Łódź public library and contributes to the knowledge of interwar architecture in Łódź and Poland. The conclusions are important for assessing the historical value of the building and formulating conservation guidelines.